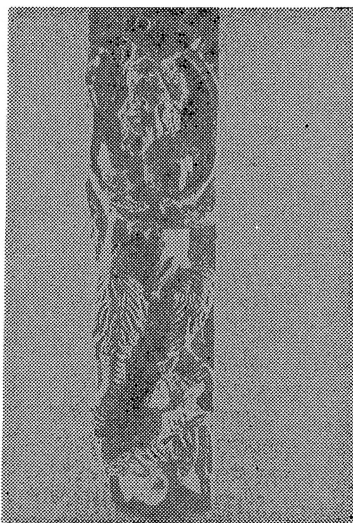

UMETNIČKI PREDMET OD KOSTI

U zbirci koštanih predmeta Muzeja Srema u Sremskoj Mitrovici nalazi se svojevrsan predmet koji se može okarakterisati kao izuzetan umetnički primerak od slonovače. Otkriven je u Sirmijumu, u sektoru II (lokalitet 29) u okviru termi, 1960. godine. U pitanju je poklopac sa figuralnim reljefnim ukrasom, koji se na osnovu mesta nalaza ne može datovati, jer je pronađen u poremećenom sloju, gde se materijal starije građevinske faze mešao sa materijalom mlađe faze.

Poklopac pripada kutiji koja nije pronađena. Prema svemu sudeći u pitanju je kutija tipa sa poklopcem na izvlačenje (sl. 1). Poklopac je masivan, debljine 10 mm, ima očuvane tri stranice, dok je četvrta, uzdužna stranica fragmentovana, pa stoga ne znamo tačne dimenzije.

Slika 1

Pan u igri sa obručem

Poklopac je ukrašen figuralnom kompozicijom izvedenom u dubljem reljefu. Prikazan je Pan u slobodnom prostoru (prirodi), u igri obručem i trenutku skoka. Pored njegove leve noge nalazi se ulovljena riba u vrški od pletenog pruča, okrenuta glavom nadole. Vrška je izvedena u obliku dvočlane kupe. Druga riba pliva u talasima reke ili potoka. Ona je delimično oštećena i prikazana ispod Panove desne noge. Ne možemo tvrditi sa sigurnošću da je Pan bio jedina figura ove kompozicije, jer je poklopac oštećen po dužini. U slučaju da je poklo-

pac pripadao većoj kutiji, postoji mogućnost da je figuralna kompozicija imala složeniji sadržaj. Međutim, kutije sa poklopcem na izvlačenje nisu bile po svome formatu velike, pa je sasvim moguće da Pan čini jednu samostalnu celinu, kompoziciju specifičnog i veoma retko prikazivanog sadržaja. Moramo naglasiti da nismo pronašli nijednu analogiju koja bi bila bar donekle slična ovoj sceni. To znači da je prikazivanje Pana u skoku sa obručem i ulovljenom ribom, jedinstven slučaj u njegovoj do sada poznatoj ikonografiji, bilo da je prikazan sam ili u društvu sa drugim božanstvima¹.

Koliko je retka kompozicija Pana u pogledu ikonografije i sadržaja, toliko je s druge strane vrlo uobičajen način pretstavljanja samoga Pana. Prikazan je antropoteriomorfan, kao tipičan primer klasičnog grčkog kanona, sa kozjim nogama (Aigipan) i rogovima (Capricornius), u obliku bradatog čoveka srednjih godina s bujnom kosom, bradom i brkovima, nag i itifaličan².

U sceni ove figuralne kompozicije vidimo razdraganog Pana kako se skačući zabavlja pored potoka u igri s obručem. Igra obručem (trochus, τροχός) u prirodi, na vazduhu, suncu, na poljima i livadama, bila je omiljena igra dečaka i devojčica. Stoga je obično načinjen od drveta ili metala, po dimenzijama je uvek velik, a ponekad se na njemu nalaze praporci. Prema Ovidiju, obruč je znak ponovnog dolaska proleća i buđenja prirode³. Nije isključeno da je Pan razdragan usled toga što dolazi proleće, te simbolički pretstavlja buđenje prirode, za koju je on, kao mitološka ličnost, toliko tesno vezan, jer se vladao i upravljao samo po njenim zakonima. Mitološki podaci koji se vezuju za Panovu ličnost, pominju ga između ostalog kao zaštitnika ribolova i ribolovaca⁴. Stoga bi u ovom slučaju ribe bile njegov atribut, umesto drugih, inače uobičajenih i dobro poznatih atributa. Moramo ponovo naglasiti da je poklopac vrlo specifičan u pogledu ove vrste atributa vezanih za Pana. Ulovljena riba u vršci može se protumačiti i kao žrtva Panu, zaštitniku ribolovaca, ili se pak može shvatiti da je Pan lično ribolovac, te je zbog toga veseo i zadovoljan pošto je vrškom ulovio ribu u plitkoj vodi potoka.

Pan je predstavljen u skoku, koji je ilustrovan na taj način što je desna noga opružena, a leva savijena u kolenu. Nago telo je dato *en face* sa naglašenom muskulaturom u predelu prsiju, dok se na trbuhu nalazi naglašen pupak kružnim udubljenjem i vrlo istaknut plastičan falos. Noge su obrasle gustom dugačkom dlakom od kukova do ko-

¹ S. Reinach, Répertoire de la statuaire grecque et romaine, Paris, 1897—1930, Tom I—VI. U svim tomovima nije pronađena nijedna približna analogija u pogledu ikonografije Pana.

² D. Rendić-Miočević, Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Dalmata (Ikonografska studija), Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, n.s. X, Sarajevo 1955.

³ E. Schmidt, Spielzeug und Spiele der Kinder im Klassischen Altertum, Meiningen 1971, 51—53. Ovidije citiran prema E. Schmidt.

⁴ Ch. Daremberg — Edm. Saglio, Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines, Graz, 1962, tom IV, 296—302, pod Pan.

lena, dok su kozji papci naglašeni crticama koje se dosta visoko protežu. Leva ruka je postavljena u predelu pojasa, a desna u visini glave. Obema rukama drži obruč. Glava je malo okrenuta udesnu stranu, obavijena gustom i razbarušenom kosom. Gusta duga brada dopire do ramena i prsiju, a dugi brkovi se stapaju u bradu. Kozje uši nisu specijalno istaknute, osim malog vidljivog zadebljanja. Na glavi se nalaze vitki tanki rogovi, koji su postavljeni više ulevo, a ne na sredini glave, što je vrlo neprirodno. Oči su širom otvorene u naglašenim očnim dubljama. Zenice su fiksirane u centru oka izvedene plastičnom tačkom. Nos je širok, pljosnat i glomazan, a usne zadebljane. Pan je prikazan kao muškarac u zrelih godinama. Za njega se nikako ne može reći da je star, s obzirom na herkulovske oblike, čvrstog i mišićavog tela. Pri tome zbunjuje njegova kosmata glava sva zarasla koja potseća na starca. Njegovo lice je rustično, donekle animalno, ali nije zastrašujuće, već bi se pre moglo reći da je to izraz blag poput izraza starijeg dobroćudnog čoveka.

Kod prikazivanja Pana (Fauna, Silena) postoje dva osnovna načina pretstavljanja u njegovoj ikonografiji i to kada je dat antropomorfan (životinjski elementi svedeni su na minimum) ili teriomorfan gde dominiraju u njegovom izgledu crte životinjske prirode. Na grčkim spomenicima ovo božanstvo je uvek prikazano kao staro, bradato i rogato biće sa kozjim nogama. Najklasičnija ikonografija Pana je kada u jednoj ruci drži pastirski štap ili frulu. Uzorke za našeg Pana bi trebalo tražiti među onim pretstavama Pana rađenim prema grčkim prototipovima. Najbliže analogije našem Panu moramo tražiti na kamenim reljefima i plastici, kao i na reljefnim pločicama od slonovače koje potiču iz Egipta (grčko-rimski period), a nalaze se u Benaki muzeju u Atini⁵. Ipak najviše analogija u pogledu stila i načina prikazivanja, nalazimo na mermernom reljefu iz minhenske Gliptoteke. U pitanju je ikona iz nekog svetilišta — speleja posvećenog Panu⁶. Na reljefu su prikazana tzv. „Dva Pana“ *en face*, atletskog i zdepastog tela kratkih i vitkih rogova i kosmate glave sa svim detaljima (sl. 2). Sličnosti su očite kod tretmana čitavog izgleda Pana rađenog po grčkom kanonu. Inače su poznate kompozicije sa dva Pana rađene u kamenim reljefima, od kojih je jedan pronađen na zapadnoj strani atinskog Akropolisa, a na osnovu zapisa na njemu, datuje se u doba od Hadrijana do Antonina Pija, u prvu polovinu II v.n.e.⁷

Izvesne sličnosti postoje u pogledu tretiranja glave i detalja na licu sa bronzanim Silvanom iz Livna⁸ (ukrasna noga tronožnog reci-

⁵ L. Marangou, Bone Carvings from Egypt, I. Graeco-roman period, Benaki museum Athens, Tübingen 1976, kat. br. 108, 109, Pl. 34a, 34c.

⁶ P. J. Riis, A colossal Athenian Pan, Acta Archaeologica, vol. 45, København 1974, 132—133, Pl. 12.

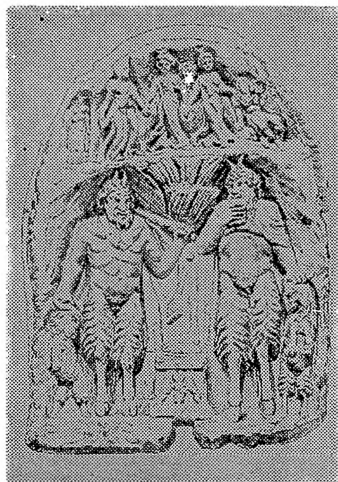
⁷ Prema P. J. Riis-u, o.c. naveden analogije.

⁸ A. Rendić-Miočević, Tri bronzane statuete Silvana s područja Dalmata Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3 ser. sv. VIII, Zagreb 1974, 29—41, T., VI, VII.

pijenta) za koga A. Rendić-Miočević smatra da je import iz južnoital-skih radionica, koje su radile u toku II v.n.e., u vremenu kada su li-kovi Silena bili naročito popularni kao tema helenističke umetnosti.

Po svemu sudeći i figuralnu kompoziciju Pana na poklopcu od slonovače iz Sirmijuma možemo datovati u II v. na osnovu njene iko-nografije, odnosno na osnovu ikonografije njoj najbližih analogija.

Posebno je pitanje kojim putem i iz koje radionice je predmet dospao u Sirmijum. Mogao je biti uvezen od strane orijentalnih trgo-vaca koji su imali vrlo živu trgovinsku aktivnost u istočnom delu

Slika 2 Dva Pana iz minhenske Gliptoteke

Panonije, naročito na Limesu, u doba Severa, na početku III v. Tako-đe je mogao stići i sa jugozapada iz oblasti Salone, koja je bila pove-zana svojim trgovačkim i kulturnim vezama sa čitavim helenističkim svetom istočnog Mediterana. Bez obzira kojim od ovih puteva je uvezena, poreklo kutije sa reljefnim poklopcem treba tražiti u rezbar-skim radionicama Mediteran, a pre svega u Egiptu, koji ima vrlo dugu tradiciju u izradi predmeta ove vrste. U periodu II v.n.e. isklju-čeno je postojanje bilo kakve radionice u našim krajevima koja bi uopšte bila u mogućnosti da se bavi proizvodnjom tako kvalitetnih umetničkih predmeta. Najkasnije na početku III v. predmet je dospao u Sirmijum. Kao vrlo luksuzan i skup proizvod mogao je biti dugo vremena u upotrebi, pre nego što je dospao pod zemlju.

Novi Sad.

Vesna Šaranović-Sveteck.

⁹ K. Cicarelli, Dva mala figuralna reljefa od kosti iz Solina, Vjesnik za arheo-logiju i Historiju Dalmatinsku, LIV, Split 1952, 139—141.

RÉSUMÉ

Vesna Šaranović-Svetek: OBJET ARTISTIQUE EN IVOIRE

Dans l'ensemble d'objets artistiques de Sirmium s'en trouve un exceptionnel, en ivoire. C'est un exemplaire rare, presque introuvable dans les autres localités antiques, car on n'a pas vu jusqu'à présent d'autre à peu près semblable sur tout le territoire de la province romaine de Pannonie (Hongrie, Yougoslavie). Il diffère des produits artisanaux communs et appartient au groupe séparé d'objets artistiques, crée par des maîtres, des artistes — graveurs. Il s'agit d'un couvercle à tirer, de boîte orné en relief et représentant Pan. La représentation en relief sur un couvercle est un exemplaire unique dans le domaine de l'art plastique antique que nous avons daté du IIe siècle de n.è., provenant probablement des ateliers égyptiens de la région méditerranéenne.